

КОМПАРАТИВНА КЊИЖЕВНОСТ / СВЕТСКА КЊИЖЕВНОСТ

Дискусија (2011)

Једна од најважнијих дебата у средишту компаративних студија данас усредсређује се на филолошки, методолошки и идеолошки статус отварања ове дисциплине под утицајем студија светске књижевности. Гајатри Чакраворти Спивак и Дејвид Дамрош расправљали су о изазовима с којима се компаративна књижевност суочава у доба глобализације, те о понекад незгодном односу између компаративних студија и студија светске књижевности, током једне пленарне сесије на годишњем скупу Америчког удружења за компаративну књижевност (ACLA), одржаном у априлу 2011. Текст који следи јесте транскрипт те сесије, на којој су говорници дискутовали о циљевима, политици и етици таквог преобликовања дисциплине из различитих перспектива.

Гајатри Чакраворти Спивак је универзитетска професорка и једна од оснивачица Института за компаративну књижевност и друштво Универзитета Колумбија. Као један од водећих ауторитета у постколонијалној теорији и критици, Гајатри Спивак се залаже за друштвено укорењен поглед на компаративну и светску књижевност, који повезује науку о књижевности и регионалне студије. Гајатри Спивак се прославила као преводитељка дела *О ірамајолоџији* Жака Дериде, да би потом развила јединствен приступ науци о књижевности и студијама културе, ослонивши се на деконструктивистичке, феминистичке и марксистичке теорије. Њене књиге анализирају културну политику и идеолошке пројекте уткане у књижевне институције и дисциплине у доба глобализације: *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics* (1987), *Thinking Academic Freedom in Gendered Post-Coloniality* (1993), *Outside in the Teaching Machine* (1993), *A Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present* (1999), *Death of a Discipline* (2003), *Other Asias* (2005). Дејвид Дамрош је уредник овог издања,¹ професор књижевности на Одсеку за компаративну књижевност Универзитета Харвард и некадашњи председник Америчког удружења за компаративну књижевност. Такође је и оснивач и директор Института за светску књижевност. Међу његовим књигама налазе се наслови *What Is World Literature?* (2003), *The Buried Book: The Loss and Rediscovery of the Great Epic of Gilgamesh* (2007) и *How to Read World Literature* (2009). Дамрош је и идејни творац и главни и одговорни уредник антологије у шест томова *Longman Anthology of World Literature* (2004, 2009) и антологије *The Longman Anthology of British Literature* (4. издање, 2009), уредник *Teaching World Literature* (2009) и један од уредника *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature* (2009).

---

¹ Мисли се на зборник *World Literature in Theory* (2014) у ком је штампана и ова дискусија. (Прим. прев.)

Дејвид Дамрош: Радује ме што сам овде са старом пријатељицом и дугогодишњом колегиницом Гајатри Спивак, с којом сам имао продуктивне размирице које трају и дан-данас, па ћу покушати о свему томе да мало размислим заједно с вама. Несумњиво је дошло до невероватне дубинске промене – можда ћете помислити да говорим о Конвенцији акватичких активности (ААС), нашој активистичкој групи на води. Сваке године се трудимо да нешто урадимо, и баш јуче смо ишли да возимо кајаке, али поред АСЛА/ААС, дошло је до суштинске промене у овој дисциплини откад смо ми, припадници старије генерације, ишли у школу, када је компаративна књижевност заправо подразумевала изучавање веома ограниченог броја махом европских великих књижевности. Швајцарски компаратиста Вернер Фридрих рекао је 1960. године: „Светска књижевност је дрзак и арогантан термин. Понекад, кад сам неозбиљан, помислим да би наше програме требало назвати НАТО књижевности. Чак и то би било превише, јер се заправо бавимо тек једном четвртином нација припадница НАТО-а” (Friedrich, 1960: 14–15). Или, како је Сукехио Хиракава описао студирање на Универзитету у Токију на првом студијском програму компаративне књижевности у Јапану, те читање Велека, Кертиса и Ауербаха шездесетих: изузетно су га импресионирали ти велики научници, али су његове колеге и он у Јапану стекли утисак да је компаративна књижевност „некаква Велика западноевропска сфера копросперитета” (Hirakawa, 1979: 47). Занимљива аналогија.

Наравно, компаративна књижевност је пре свега подразумевала да говорите изузетно добрим француским и немачким *акцентом*. То је била цена приступа, а онда сте могли да се бавите теоријом или не, могли сте да изучавате одабране периоде, али акценат је заправо постао обележје изузетности и пружао је извесну сигурност. Сећам се, кад сам био на постдипломским студијама, како сам једном приликом изашао с предавања које је држао Пол де Ман. Једна од мојих колегиница је очигледно била доста несигурна, као и ја, у погледу способности да заиста пратимо Де Маново невероватно богато и слојевито излагање. Но, себе је утешила изјавивши: „Али, знаш, француски му баш и није нарочито добар.” Хтела је да каже да је он Белгијанац, изворни говорник француског, али не париског француског. То ми се урезало јер нисам могао да пратим његове теорије како треба, а ни мој француски акценат није био посебно добар, па ми је било тешко да се опустим. Али сјајно је што се свет отворио према далеко већем броју нација, и већих и мањих, и у Европи и изван ње, па се у *Лонимановој анџологији* сада налазе и Гајатрин изванредни превод из збирке прича *Breast-Giver* Махасвете Деви, као и преводи с науатла, сумерског, средњевисоконемачког, пољског и вијетнамског, што је раније представљало реткост у компаратистичким приступима. Зато мислим да имамо много разлога да слаavimo.

Мени се чини да постоје само три проблема у вези с новопроширеним пољем студија светске књижевности данас. Знамо да Гајатри дели моје интересовање за те проблеме, иако можда на њих другачије гледамо. Та три међусобно повезана проблема леже у томе што студије светске књижевности лако постану културно размештене, филолошки осиромашене и идеолошки умешане у најгоре тенденције глобалног капитализма. Ако то занемаримо, добро се држимо.

Нико тим проблемима није приступио пажљивије од Гајатри Спивак, као што видимо из предговора њеној утицајној књизи *Death of a Discipline* из 2003. године.

У њему она каже да је „од презентације Велекових предавања у мају 2000. године до последњег прерађеног издања књиге у мају 2002, дисциплина компаративне књижевности у Сједињеним Државама доживела дубинску промену” – дакле, метафора дубинске промене већ је ту, па ће Конвенција акватичких активности морати да смести Гајатри у један кајак следеће године у Провиденсу. Она даље каже: „Издавачки конгломерати препознали су тржиште за антологије светске књижевности у преводу. Универзитетске професоре који су добили позамашне авансе окупира њихово састављање.” (Ко су ти универзитетски професори с позамашним авансима за антологије? Волео бих да знам!) Она потом каже да је

што тржиште интернационално. Студенти у Тајвану и Нигерији учиће о књижевностима света кроз преводе на енглески које су припремиле Сједињене Државе. Тако је институционализовано глобално образовно тржиште, а сами насљавници – прећосљављам да ће дисциплина компаративне књижевности обучавати те насљавнике. Стоја је ова књига прег вама изашла из зилоба времена далеко више него што су то учинила Велекова предавања у мају 2000. Мој ајел за нову компаративну књижевност једнако је хитан. Надам се да ће се ову књигу читати као последњи хројац, једне дисциплине на умору. (Spivak, 2003: xii)

Гајатрин предговор је већ формулисао сва три предмета мог интересовања: филолошки, који се односи на превод; методолошки, у вези са америчким стручњацима који сматрају да су позвани да састављају светске антологије; и идеолошки, у вези са издавачким конгломератима који настоје да американизују свет.

Моралну силу ове тврдње не компромитује чињеница да та критика заправо није тачна. Те светске антологије, колико знам, никада се нису издавале за глобално тржиште, и то не да би се избегло ширење америчких визија света него једноставно из тржишних разлога: трошкови обезбеђивања права су превисоки. Права за антологију можете да добијете на два начина: можете да добијете права за Северну Америку или права за цео свет. Глобална права су двоструко скупља од северноамеричких, и ниједна од великих прегледних антологија није се одлучила за веће трошкове глобалних права, јер изван Северне Америке још не постоји довољно велико тржиште. Другим речима, кроз те антологије пласирамо једну визију света за северноамеричке читаоце. Критика тих антологија је потпуно примерена кад је реч о канадском тржишту, где се студентима нуде верзије светске књижевности које садрже велики избор дела из Сједињених Држава, а веома мало или нимало књижевног стваралаштва из Канаде. Но, ван Северне Америке, ако неки студент из Нигерије или Тајвана дође до тих антологија, обично је то преко сајтова које „Лонгман” и „Бедфорд” и „Нортон” не контролишу и не укључују у своје маркетиншке и издавачке планове. Дакле, сам капитализам на занимљиве начине штити шири свет од инвазије америчких антологија светске књижевности.

Ипак, једно озбиљно питање јесте у томе што се Гајатрина критика надовезује на дугогодишњу дебату започету педесетих година двадесетог века, када су курсеви светске књижевности постали видљивији у Сједињеним Државама. На Универзитету Висконсина у Медисону одржала се једна важна конференција 1959. о предавању светске књижевности. Доступна вам је у виду конференцијског зборника који

је објављен наредне године под насловом *The Teaching of World Literature*, а приредио га је Хаскел Блок. Кад погледате тај зборник, очигледно је дубок јаз између компаративне књижевности и светске књижевности. Тај јаз је у њему устоличен, а подела је заснована на класи и географији.

Позних педесетих и раних шездесетих постојали су елитни универзитети на Источној обали, који су имали јаке језичке одсеке, па су одсеци за компаративну књижевност очекивали да студенти на постдипломским програмима знају француски и немачки и латински – она три језика која су се обично учила у припремним школама. Ако сте желели да радите на неком четвртном језику, други језички одсеци би вам обезбедили обуку, а ако универзитет није имао у понуди, на пример, бенгалски или наутл, једноставно се не бисте бавили тим књижевностима јер су ти студијски програми имали изразит отклон према преводу. С друге стране, постојали су популистички државни универзитети на Средњем западу, Југу и у државама Стеновитих планина, у којима је светска књижевност расла као коров. С осећајем срамоте, излагачи на конференцији Универзитета Висконсина говоре о томе како им је број студената који су се уписали порастао током педесетих са четрдесет на четири стотине за само неколико година, како је показао један случај у Ајови, што је подстакао декан Факултета за пословне студије, који је почео да захтева од студената *пословних* студија да слушају курсеве светске књижевности. Већ се види како Гајатри пара излази на уши на помен тога. Разумем зашто и делим њену забринутост.

Но, веома је занимљиво да су у читавој тој дебати људи из света светске књижевности углавном с универзитета Средњег запада и Југа. Један од говорника који су отворили висконсинску конференцију жалио је што нема више људи „из удаљенијих крајева”, али мислим да му је заправо било жао што није дошао нико с елитних универзитета на Источној обали. Заправо, није дошао нико ни са Источне ни са Западне обале, па није било излагача са Стенфорда, Берклија или Калифорнијског универзитета у Лос Анђелесу. Поборници светске књижевности били су потпуно свесни да њихови све напреднији нови прегледни курсеви постају мета напада као лингвистички и културно аматерски. Када је Вернер Фридрих приметио да већина програма предаје само „НАТО књижевности”, није хтео да каже да смисао компаративне књижевности треба проширити. Управо супротно: после је промовисао напуштање термина „светска књижевност”, јер су компаратисти заправо желели да причају само о једној четвртини НАТО књижевности.

Фридрих је затим појаснио природу свог става. У есеју штампаном у конференцијском зборнику под насловом „О интегритету нашег планирања” приметио је следеће:

Горко се прошивим уошћеним прећедним курсевима као што је Роман у свешкој књижевности, три сата недељно, један семестар [...]. Управо збој таквих курсева леће циље и слева и здесна, од устоличених језичких одсека који с презиром кажу да је то најповршинај врста чистог аматерства, као и од устоличених компаративних који се жале да збој таквих курсева компаративна књижевност, још од двадесетих година двадесетог века, има шљиву на оку и лошу репутацију која је још донекле праћи. (Friedrich, 1960: 15)

Он даље каже да концепт интегритета „мора строго да се примењује у нашем планирању, те да – у случају да превише ентузијастичан професор светске књижевности не поседује способности самодисциплине и одрицања – комисија за одобравање курсева на његовом кампусу мора силом да га обузда и да инсистира на неповредивости прилично уштогљених академских стандарда”. Превод сам по себи према Фридриху не представља проблем него је то сам концепт прегледа: „На Универзитету Северна Каролина”, закључује он, „имамо око осам до десет курсева књижевности у преводу: грчку драму, француски класицизам, Гетеа, а немамо ниједан преглед светске књижевности; наши запослени то не би толерисали.”

Убрзо после те конференције ACLA је тражила први „Извештај о стандардима” на који је Фридрих позивао, а комисијом је председавао Хари Левин с Харварда. Тако су се елитни универзитети Северозапада – Харвард, Јејл, Принстон, Колумбија, Корнел, Амхерст и други, заједно с Универзитетом Северне Каролине, на ком је Вернер Фридрих радио, као испоставом тог елитног обрасца – уротили против великих државних универзитета у унутрашњости, универзитета попут Ајове, Висконсина и Колорада, одакле је дошао највећи број присутних на конференцији о светској књижевности коју је организовао Хаскел Блок. Када је ACLA основала Комисију за стандарде, Хаскела Блока су поставили за члана да га доведу у ред, да га врате на програм, што се и десило.

У првом пасусу извештаја за ACLA, који је изашао 1965, Хари Левин изјављује да се

поставља прелиминарно питање да ли је неопходно, пожељно и практично да свака институција има Компаративну књижевност, да ли поставља посебне захтеве у погледу језичке припреме и интелектуалне перспективе које би требало да сачувају дисциплину за студенте са бољим квалификацијама. Такође, да ли она претпоставља постојање снаге на језичким и књижевним одсецима и у библиотекама, коју не можемо да очекујемо на многа факултета, па ни на сваком универзитету. (Levin, 1965)

Други „Извештај о стандардима”, којим је председавао Томас Грин са Јејла 1975, био је још рестриктивнији. Те године сам ја уписао постдипломске студије на његовом одсеку на Јејлу. Гринов извештај приметио је рапидан пораст броја програма широм земље у претходних неколико година и чак сугерисао да се родила нова визија светске књижевности. „Због те визије”, рекао је Грин, „ускоро ће наше удобне европске перспективе постати скучене.” Ускоро, можда, али не још. Грин је наставио:

Верујемо да постоји разлог за озбиљну забринутост, јер у трансформисању наше дисциплине можда компромитујемо вредности на којима она почива. Пад стандарда, кад се једном дозволи његово убрзање, било би тешко зауставити и, бар на неким факултетима и универзитетима, делује да се компаративна књижевност нуди као шведски сто по сниженим ценама. На нивоу основних студија, универзитетски тренд који највише забрињава јесте повезивање компаративне књижевности с књижевностима у преводу. (Greene, 1975)

Гринова критика је погодила право у мету. Ниједан програм у његово време који је држао до себе није желео да га виде као образовни еквивалент ресторанског дела у „тржном центру Америка”.

Најбоље ћемо разумети ту географску и класну поделу ако прихватимо пост-колонијални приступ, за који веома много дугујемо Гајатри и Едварду Саиду и другима. Деценију пре него што је изашао Саидов *Оријентализам*, заправо су колонијалну динамику високог образовања у Америци већ приметили Кристофер Џенкс и Дејвид Рисман у *The Academic Revolution* (1968). У тој књизи они говоре о успону високог образовања у годинама бума после рата, посебно се усредсредивши на католичке факултете, који су историјски били факултети за америчке црнце, као и на државне факултете уопште. Они повлаче веома занимљиву аналогију: кажу да се амерички програми постдипломских студија према општим факултетима и институцијама које нуде основне студије односе као што су се колонијалне силе односиле према својим колонијама. Они добију сирову грађу – свршене студенте основних студија – коју су произвеле колоније, доводе их у метрополске центре на прераду, а онда их поново враћају у колоније, уз додатну вредност, да подучавају студенте основних студија. Дакле, 1968. Џенкс и Рисман су врло проницљиво уочили да су опште државне више школе и факултети у колонијалном односу с империјалним програмима постдипломских студија. Мислим да Гајатрина критика светске књижевности на почетку књиге *Death of a Discipline* заправо доста добро мапира ограничења традиционалне компаративне књижевности у Сједињеним Државама и Канади пре успона савременог проучавања светске књижевности, а данашњи проблем потенцијално лежи у томе што отварање глобалног канона можда није само по себи решило дубље структурне проблеме који дуго муче свеукупне компаратистичке студије.

Како да се отиснемо од те неоколонијалне ситуације, ако прихватимо озбиљност критике да настава светске књижевности, кад се лоше осмисли и изводи, заправо јесте методолошки наивна, културно измештена, филолошки компромитована и идеолошки сумњива? Хтео бих да изложим три предлога за почетак разговора: један на филолошком нивоу, један на методолошком нивоу и један на идеолошком нивоу.

На филолошком нивоу, чини ми се да нам је, заправо, потребно више језика и више учења језика. Последично, потребна нам је једна *клизна скала* учења језика. Стари модел за компаратисте подразумевао је поседовање знања „блиског нивоу изворног говорника” из неколико језика осим енглеског – обично из француског и немачког или пак италијанског, шпанског или руског, или, веома ретко, неког другог „мањег” европског језика, попут норвешког, или „великог” језика с неког другог простора, као што је кинески. На тај начин, били сте једнако добри као они иначе ускогруди људи с одсека за националну књижевност: показаћемо да умемо исто што и они, а онда ћемо то радити још боље кад додамо културни капитал високовредноване књижевне теорије.

Свакако је изврсно да поседујете знање блиско нивоу изворног говорника из једног или два језика поред матерњег, али у свету постоји далеко више језика. И с моје тачке гледишта, то се може решити учењем језика. Поготово за оне који нису одрасли као вишејезични, за разлику од Вернера Фридриха, рођеног Швајцарца,

то обично подразумева учење језика на клизној скали знања. Кључно је да се тако ослобађате робовања преводима и можете да упоредите превод с оригиналом. То је први ниво, и обично је веома користан, чак и пре него што нађете времена да достигнете знање блиско изворном говорнику или да проширите своје познавање култура живећи у иностранству. Дакле, желим да предложим да на нашим програмима више подстичемо учење језика, и то разноврсније учење, те да се мање трудимо да имитирамо наставно особље одсека за националне књижевности у поседовању специјализованог знања у свему. У идеалном сценарију, верујем да ће сваки студент достићи ниво познавања језика близак изворном говорнику из једног језика и спектар вештина из неколико других језика.

Методолошки, чини ми се да нам је потребно више сарадње у науци, као и у настави, посебно стога што се светска књижевност више не изучава једноставно, па чак ни примарно, на нивоу уводних прегледних курсева. Упркос мом занимању за изазове прегледног курса за другу годину основних студија, мислим да се дискусија превише усредсређује на тај почетни ниво. Изучавање светске књижевности данас прожима многе нивое, као што видимо по стотинама радова које ће учесници презентовати овде у Ванкуверу. Све чешће у нашем научно-истраживачком раду, као и у раду на вишим годинама основних студија и напредним постдипломским студијама, светска књижевност нуди нов оквир за многе дискусије о компаративној књижевности, укључујући класично поређење два или три дела која се читају у оригиналу.

Нови научни значај свеобухватног приступа књижевностима света подразумева да морамо озбиљно да се позабавимо отклоном од ограничене способности коју свако од нас поседује у познавању више од неколико језика. Мораћемо далеко више да сарађујемо, у чему још увек доста заостајемо у односу на друштвене науке. Нови акценат на сарадњи имаће последице и на наставу и на истраживање, а подразумеваће и преобликовање односа ауторитета између професора и студента. То нас доводи до идеолошког питања. Кад се поново читају дебате из шездесетих и седамдесетих година двадесетог века о компаративној књижевности насупрот светској књижевности, једна запањујућа сличност уочава се на обе стране те контроверзне теме. У свим тим документима – у висконсинском зборнику као и у извештајима Левина и Грина – универзално се претпоставља да у учioniци само професор говори неки страни језик. Професор се неизоставно представља као неко ко мора да донесе оригинал на час, а права дебата води се око питања да ли је такво знање професора неопходно или тек пожељно. Чини се да се нико није досетио да би неко други у учioniци могао да поседује знање неког језика који професор не говори. Тешко је замислити да то није био случај чак и шездесетих, а још је теже данас на све већем броју кампуса, како у Северној Америци, тако и у многим другим деловима света. Многи од нас увиђају да наши студенти заједно знају далеко више језика него ми, а неретко поседују и завидан ниво културног знања које ми не поседујемо. Уместо да се боримо да сазнамо мало о „позадинама” непознатих књижевних култура, можемо да сарађујемо са студентима.

На прегледном курсу из светске књижевности који држим на основним студијама, уместо уобичајена два рада по семестру, сада тражим један рад и једну

вики-одредницу. Сваке недеље, по два или три студента сарађују на изради вики-одреднице за материјал који те недеље читамо. Најчешће, неко од студената ће знати неки језик или ће бити културно поткован, због свог порекла или због тога што су почели да похађају курсеве из те области, и заиста је невероватно колико је језика који су студентима доступни. Остали студенти у групи која саставља одредницу можда не поседују никакво језичко предзнање него су само веома заинтересовани за одабрани материјал, и често покажу изузетну вештину у проналажењу вредних информација које би се презентовале у одредници.

То не одликује само универзитете Лиге бршљана; добио сам сличне информације о Универзитету Невада у Лас Вегасу, где се користи *Лоніманова анџологија*, и о Универзитету Оберн у Мисисипију, местима где пре једне генерације није било ни изблиза толико културне разноликости међу студентима као данас. То нам, дакле, омогућава да истражујемо другу врсту методологије, која подразумева и употребу нових технологија, као што је креирање вики-одредница, да бисмо их подстакли на сарадњу због које стичу нови увид у наше ауторе. А ништа студентима не обезбеђује осећај приступа и моћи као таква сарадња. Прошле године се одиграла једна сјајна сцена на мом курсу, када је један студент напамет рецитовао Хафизове стихове на персијском. Реч је о студенту друге године из Доминиканске Републике, који није персијског порекла; напосто је већ другу годину учио персијски и запамтио је ту песму; рецитацију су поздравили салве аплауза. Данас је пред нама у учионици један сасвим другачији свет.

Конечно, на идеолошком нивоу, чини ми се да нам је заиста изразито потребан плурализам. У нашој области ће увек бити идеолошких подела и дебата. Лично се поносим тиме што сам либерални хуманиста, а има много компаратиста и с леве и с десне стране у смислу традиционалних предмета изучавања, али мислим да нам је свима заједничка потреба да се у свакој прилици супротставимо тржишту. Све најбоље антологије светске књижевности, на пример, заправо веома озбиљно покушавају да се тржишту супротставе изнутра, да се истински супротставе ограничењима америчке кратковидости и помогну да се универзитетски професори измисте из језичких и културних зона комфора из шездесетих и седамдесетих.

Компаратисти у Сједињеним Државама суочавају се с посебним изазовом у борби против онога што је Гајатри критиковала као „мулти-култи” амерички екцепционализам, непроверено уверење да једна нација имиграната може да слави некакву дезинфиковану разноликост а да се не потруди да научи ништа суштинско о другим културама. То је свакако амерички проблем, али рекао бих да има мало земаља у којима не владају прикривени екцепционализам, криптонационализам или чак отворени цингоизам, који су дубоко укоренењени у компаративне студије. У различитим земљама они попримају различите облике, како идеолошки, тако и институционално, али која год да је локација у питању, наш задатак је да искористимо светску књижевност да пробудимо компаративну из догматског дремежа, да критикујемо њену националистичку обузетост собом, те да се заиста у свакој прилици супротставимо тржишту. Дакле, добра антологија, или добар курс, или добар истраживачки пројекат, представљају изазов владајућој докси, потискујући еуфорију националног самозадовољства.

Треба још истаћи да ће светска књижевност, када се добро подучава, подстаћи учење језика, истинскије разумевање света, као и теже ангажовање. Курсеви о светској књижевности заправо могу да помогну у промовисању учења језика чак и више управо на оним универзитетима које су Левин и Грин отписали, универзитетима за које су мислили да уопште не треба да имају програме компаративне књижевности услед мањка озбиљних научника који се баве довољним бројем језика. Наш домаћин на овој конференцији, Универзитет Сајмон Фрејзер, по мени је апсолутно изванредан пример како светска књижевност може да функционише кад се ваљано осмисли и предаје. Када је овдашње наставно особље одлучивало о развоју студија књижевности у новом сателитском кампусу у Сарију, разматрали су увођење стандардног програма компаративне књижевности, али су одлучили да уместо тога понуде програм светске књижевности, по узору на Паула Хорту, његовог декана и њихове колеге. По старијем моделу, у Сарију нисте могли да уведете програм из компаративне јер се тамо не нуди довољан број језика, а вероватно је и недовољно велико интересовање међу тамошњим становништвом, које је већински из радничке класе, за високопарну европску теорију каква је постала кључна у тој области током седамдесетих и осамдесетих. Стога су развили програм светске књижевности имајући на уму своје студенте, који су истовремено веома локални и веома интернационални, јер потичу из неколико десетина земаља. После свега неколико година, програм се толико развио да је данас упис три пута већи од очекиваног и сто студената је на том програму.

Њихови курсеви се умногоме ослањају на преводе, али се програм активно бори да студентима обезбеди језичке могућности које далеко премашују оно што мали кампус у Сарију може да понуди. Двоје студената који су ме покупили на аеродрому жалили су се да се у Сарију не нуди довољан број језика, али програм помаже једном од њих да оде у Италију, а другом је обезбедио одлазак у Јапан, да би се бавили својим истраживањима. Успех програма читује се и у притиску који се врши на администрацију да укључи више језика у понуду, а у међувремену није лоше образовно искуство провести неко време у породици у Јапану, што је један од оно двоје студената и урадио, или отићи у Италију и поштено се најести, као што ће урадити онај други. Има ли ту нечега лошег?

Да сумирам, мислим да је данашња критика светске књижевности уједно и критика компаративне књижевности кад се ти програми лоше осмисле и изводе. Пред нама је изазов постављања наших различитих приступа у активан однос, којим ћемо сместити компаративне студије у шире оквире глобалног контекста, и искористити то за изучавање језика и култура и за супротстављање на сваком кораку хировитости тржишта глобалног капитала.

Гајатри Чакраворти Спивак: Дејвид и ја се дуго познајемо, и убедио ме је толико да сад мислим да би становиште које бих волела да заступам непрестано „надомештало” (не могу да се приморам да употребим речи „сарађивало са”) напоре просвећених изучавалаца светске књижевности. Желела бих, међутим, да почнем нотом протеста против поларизовања високопарне теорије коју је компаративна књижевност наводно изискивала на врхунцу своје популарности и популизма усађеног у

светску књижевност, на које добар део Дејвидове презентације индиректно указује. Надомештање напора у области светске књижевности чини се још неопходнијим стога што је авангардна већ и сама идеја, која припада нашем тренутку, да је светска књижевност више популистичка. На Дејвидов позив, у Пекингу сам говорила о „надомештању авангардног”. Верујте ми, предавала сам у Ајови дванаест година, и отишла сам као шефица студијског програма Компаративне књижевности, и нисмо били у стању да водимо тај програм који је основао Рене Велек, заједно с Розали Коли, Ралфом Фридманом и Џефријем Хартманом. Хаскел Блок ми је био пријатељ. Док сам тамо предавала, добила сам понуду да пређем на Браун, коју сам одбила, добила сам понуду с Универзитета Масачусетса у Амхерсту, коју сам такође одбила, јер се Ајова заправо није толико разликовала од Источне обале чији је „нос парао небеса”. Али мене нису занимале те регионалистичке предрасуде, чак ни тада. (Овде бих додала да Универзитет у Лас Вегасу има Волеа Сојинку и финансирао је изванредни Међународни центар за писање и превођење којим је управљао Нгуги ва Тионго, чија је невероватна Конференција о глобалним разговорима: фестивал маргинализованих књижевности у октобру 2007. потекла из позиције која преиспитује идеју о светској књижевности као таквој; споменула бих и да је Универзитет Алабаме у Таскалуси често посећивао Дерида јер је Ричард Ранд тамо предавао.) Није добро мислити да је Лига бршљана некако „зачарана” док истовремено спонзорисемо и гледамо с висине на популизам „других” школа. Знам то из прве руке. Дипломирала сам на Универзитету у Колкати, а затим сам се, да цитирам драгог ироничног пријатеља Едварда В. Саида, „полако успела до Северозапада”, завршивши на вратима Колумбије шест месеци пре свог педесетог рођендана. Замало да не успем; један колега (који ће заувек остати анониман) покушао је да ме спречи. Студенти су подигли ларму. Мој долазак није био нарочито елитан – а такав је и мој став према светској књижевности.

Свакако је сјајна идеја да се препозна језичка и културна разноликост америчке учионице. Такође је добра вежба да креирате вики-одреднице и аплаудирате на способности једног доминиканског студента да запамти Хафизове стихове на персијском. Као неко ко припада и једном и другом свету, међутим, предлажем један тест. Да ли би се језичке способности и познавање културе код иностраног студента квалификовале за терцијарно образовање у земљи из које тај студент потиче? Ако не би, тај студент није одговарајући извор информација за остале студенте на курсу. То никако не значи да одбијам да признамо разноврсност. Али ако то чинимо, морамо да заслужимо право да судимо о начину на који тај студент доприноси часу.²

Саветујем против двоструког стандарда до ког занемаривање тог питања доводи већ неколико деценија, још од периода пре него што је глобализација изазвала епистемолошку промену која је сад део мог аргумента. Мислим да неће деловати дрско да цитирам саму себе из 1992:

Шта се заправо дешава у једној типичној либералној мултикултурној учионици „у њеном најбољем издању”? Датој дана читамо један текст пореклом из једне нације. Група

² Часови попут семинара би ту помогли, али ако се добро сећам, моја поента у априлу у Ванкуверу била је епистемолошка. Та питања по мени не решавају проблем.

студената у учионици тој истој националној порекла у ојшћој популацији може да се идентификује са бољом текстом именује „културе”. (И не пожежем иштање дефиниције културе.) Присућни у учионици пореклом из грућих нација (прецизније, грућих у односу на аило-) разумеју кроз саосећање али површно, у духу „све је то исто”. Студент пореклом из неке аило-нације блаонаклоно разуме све, у релативистичком сјају „знања о грућим културама”. (Spivak, 1992: 183)

Морамо, наравно, да водимо рачуна и о томе како се прве генерације претачу у касније генерације, и неједнако постају Американци, ако не желимо да студије светске књижевности – колико год оне путовале тамо-амо – увек буду усмерене на нове имигранте, што није добар аргумент за озбиљно преобликовање дисциплине.

Додала бих и да не разматрам то питање са становишта све већег уписа. Та ставка је заиста кључна, нарочито када говоримо у професионалним организацијама. Али морам да верујем да има простора за епистемолошке аргументе чак и кад делује да нису практични на кратке стазе. Шта кажете да дозволимо таквим аргументима да играју улогу надоместка? „Јединствена бит надоместка јест управо у тому да он није битан”, написао је Дерида, „да може да се никада не догоди. Дословце, њега управо никада није ни било; он није никада присутан, ту и сада [...] Мање но ништа, а ипак, ако је судити према ефектима, много више но ништа” (Derrida, 1976: 404). Наш посао, надомештање, паразитира на идејама светске књижевности. Одувек сам инсистирала да морамо да заслужимо право на надомештање путем најтемељније интимности. Коментар Џона Драбинског на тај пасус не одише том бригом, али вешто указује на другу страну кваке надомештања. Значајно је да је и следеће тачно: „Концепција додатка ономе што се *прећивара* да је самодовољно, која потом разоткрије самодовољност конститутивном могућношћу.” Надомештање није неопходно, оно је могуће. Без нас, бићете популарнији. С нама, чека вас обитавање у блаженству.

Дакле, тачка гледишта коју заступам – и која тренутно није нарочито популарна – треба себе да доживљава пре свега као надомештање интереса светске књижевности. Наравно, извињавам се што нисам проверила податке о светској дистрибуцији и антологији у „Лонгмановом” издању.³

Ми нисмо заинтересовани да сместимо врхове књижевне продукције света у исту раван него нас занима да питамо шта књижевне случајеве чини јединственим. Оно што је јединствено увек је универзбилно, а никада није универзално. Простор читања подразумева да јединствено учините видљивим у његовој способности.

Кант је свет и сопство посматрао као „тобожње”. Дерида је сматрао да због тога Кант не би умео да реши проблем светске владе данас. Но, тачно је и да посматрање света и сопства као „тобожњих” може да прихвати Марксово инсистирање на томе да материјално одређује ментално. Да сами ступимо на сцену светске књижевности данас – јер се све отвара – и да кажемо да је то порука капиталистичке глобализације, није тенденционистички него је смисао тога да се истакне сличност између

---

³ Ми обитавамо у регистру истине, а не у регистру прецизности (како би Лакан то рекао), рекла сам онамад у Ванкуверу, покушавајући да прикријем пропуст у проверавању чињеница. Извињавам се Дејвиду.

садашњег тренутка и времена Гетеа и Канта. Изненадни приступ једном свету, и одмах почињу да причају о *Weltliteratur* и *cosmopolitheia*, на исти начин, али и с великом разликом, на који ми говоримо о светској књижевности и космополитизму.

Али ако је филозоф Кант познавао свет као „тобожњи”, политички писац Кант писао је као да то није случај. Другим речима, то би значило да би се делом спровела архитектоника програмирања практичног ума, али не могу сад да улазим у то. Хајде да кажемо да ми заборављамо „тобожње” мање систематично и претпостављамо једну световност у потрази за њим, да бисмо установили на које начине прошлост, садашњост и будућност књижевног импулса у свету могу да деле. Нажалост, заправо је лажно обећање једнаких услова оно што ми у свом одобреном незнању (јер видимо само друштвену продуктивност капитала, али не и његову упорну субалтернизацију) спроводимо, као идеолошки контролори штете економске сфере глобализације: материјално одређује ментално, идеологија мења правац. У заборављању „тобожњег”, политика идентитета може да превазиђе етику другости. Веровати да је било ко од интернационалних студената ауторитет у области глобалности због свог идентитета, исто је што и веровати да су сви Американци у иностранству стручњаци за Мелвила.

Мислим да не можемо да зауставимо интересе једне светске књижевности. Али ми који смо заинтересовани за јединственост књижевне продукције, увек можемо да покушамо да застанемо пре коначног кодирања; у „универзално”, где је *world* придев „светска”. Слажем се с Дејвидом, моје познавање старогрчког је бедно и често имам осећај да ударам главом о зид, и моји студенти то знају, али могу да га употребим да постављам питања. Ни моје знање француског и немачког није добро – њих сам открила кад нисам могла да добијем финансијску помоћ за енглески 1961, пре него што је Линдон Џонсон подигао квоте за стране студенте, јер нисам изворни говорник. Француски сам учила шест месеци у Француској алијанси у Колкати при Културном центру, а немачки три месеца код немачке удовице једног бенгалског борца за слободу. Позајмила сам новац да одем на Корнел и нисам имала радну дозволу, а самим тим ни новца да се вратим. Де Ман је тад управо постао шеф Компаративне књижевности, располагао је средствима за финансијску помоћ и мислио да сам довољно паметна да можда и успем. Био је у могућности да ризикује у то време јер, да сам забрљала, могао би то да припише културној разлици, зар не? И тако је ризиковао јер на Корнелу нисам могла да похађам језичке курсеве зато што сам писала докторат из компаративне. Зато знам само то мало француског и немачког. Никад то нисам крила и стога се слажем с Дејвидом да човек стварно треба да се потруди да направи нешто од онога што има уместо да настоји да достигне највише што може у једном језику. Недавно сам рекла да, с друге стране, човек треба да претпостави да сви језици могу да буду први језик, да могу да покрену оно етичко, јер први језик се учи пре разумности и он припрема оно метапсихолошко. То не треба мешати с лоцирањем стручњака у глобалној учионици.

Онда можемо, као глобално расејан и разнолик колективитет, да надомештамо ту наизглед практичну вољу да се свет држи у некаквом обрасцу. Не мислим на прегледне курсеве него на претпоставке светске књижевности. Надомештање, септите се, подразумева откривање прецизног облика места ком недостаје оно што се

надомешта, удаљавање, али не као такмац приближавању. Можемо да поставимо питање Жана Женеа о суштини уметности: „Шта остаје од Рембранта, растргнутог на четири једнака дела и баченог у ве-це шољу?” Четири једнака дела могу се читати у политици идентитета, изборним блоковима, ставу Мелисе Вилијамс о мултикултурализму, системским мрежама, културама које се надмећу. А и у етици другости, можемо да замислимо друго – овде, јунака по имену Рембрант или, у случају Џоа Дибса, канадско-америчког композитора, Бах – као јединствено, универзабилно, али никада универзално.

То је једна врста провинцијализовања Европе – од онога који шири знакове до ништавног трага – коју већина нас не може да замисли, јер ми „други” смо ухваћени у политику идентитета и можемо само да понудимо некакву замену која долази из нашег краја. То се очекује од такозване глобалне учионице. Бићемо веома критички настројени према универзализацији, али не и према самима себи; ми нисмо евроцентрични. Међутим, с друге стране, та глобална учионица нам свима дозвољава да будемо обузети собом и омогућава стварање малих идентитетских енклава. Овако сам критиковала људе из области људских права, толико да је Дидје Кост заправо написмено предложио да, уместо да слушате Гајатри Спивак, треба да замените класични мултикултурализам Европе по узору на Ренеа Етјамбла.

Хајде да говоримо о Рембранту и Баху као универзабилним, али никада универзалним. Такво преиспитивање је тешко. И, на крају, покушаћу да регионализујем још један случај ако буде довољно времена: великог индијског узора, Тагора. То су представници јединствених случајева где ствар преузима политика практиковања суспрезања културног идентитета као испитане или самосвесне културне разлике. Чак и за Европљанина, припремање за етички рефлекс захтева расипничко трошење битно другачије од повраћаја пореза за купљену вредност. Ускоро ћемо се позабавити необичном идејом расипничког трошења.

Људи су повремено позитивно коментарисали моју опаску да смо у глобалности на острву знакова, у океану трагова – то може да се упореди с оним о чему си ти причао, Дејвиде. Систем знакова обећава значење. То обећање можемо да пратимо у свега неколико језика – и слажем се с тобом да то треба да проширимо – обећањем значења. Траг ништа не обећава. Он је нешто што изгледа нагавештава да је било нечег пре њега. У глобалности, ми смо на острву знакова, у океану трагова, и могла бих да вам дам много примера, али досадни део те приче – и то не у доба глобалности, него далеко раније – јесте следеће: кад не разумете неки језик, па просто кажете – „о, писмо прелепо изгледа, звучи божанствено”, то је давање легитимитета заменом разлогу због ког су варваре називали варварима.

По мом мишљењу, Џо Дибс, као што ће показати инсерт коју ћу пустити, има тенденцију да штити траг од обећања знака, што је нека врста обрнуте граматиологије, прецртавајући партитуру руком на паус-папиру у реалном музичком времену, изводећи понављање.⁴

⁴ У том тренутку Гајатри Спивак пушта видео, на ком се види рука како прецртава на паус-папиру страницу одштампане партитуре Бахових шест свита за соло виолончело док се истовремено чује снимак Мстислава Ростроповича из 1991. Приступљено 29. септембра 2011, <http://www.joediebes.com/works/one2One.html>.

Партитура је практично фоноцентрична, визуелна графика која задржава звук музике, позивајући сопствено претварање у звук, у реалном времену, артикулисана као и обично свирањем празнина и размака. Видела сам ту машину како прецртава, понавља, док је тобожњи оригинал, још један простор могућности, у позадини свирала једна другачија машина, емпиријски препозната као таква.

Другим речима, уметник је прецртавао штампане партитуре, записе који су били готово као један знаковни систем, као писмо, удахњујући значење у контуре музике и време изведбе, и на крају је остао један предмет који није представљао пуку разумност партитуре. То је она врста заслужене интимности која нестаје када покушавамо да приђемо удаљеним стварима и обезбедимо им одређени статус и сигнификацију. То је пример, имитација, како етичко као такво суспреже субјекат у тексту другог, овде, у запису музичке партитуре на паус-папиру.

Ако означити значи претворити у знак, прецртавати значи водити нас до остатака као трагова. Је ли ту било музике? Џо то овако описује:

Свака страница Бахових шест свиха за соло виолончело прецртава се на паус-папир у реалном времену. Изводим прецртавање укорак са снимком Мстислава Ростроповича из 1991. и снимам њај процес. Видео документује немогућ покушај да се испише партитура у реалном музичком времену. Као и у претходним музичким инсталацијама, заједно са њима времена писања/компоновања са континуираном садашњошћу изведбе.

Друга страница коју ће вам линк горе отворити показује оно што је на крају остало, неми одговор на питање о суштини уметности – шта остаје? – разоткривеној понављањем, а не систематизацијом као таквом.⁵ Бах се ту не модификује нити се универзализује као светски уметник или уметник светске класе. Машина руке мора да познаје машину партитуре довољно добро да би могла да је прати прецртавањем и доживи неуспех. Посттеоријска етичка пракса и глобалност: рука је механички део-предмет. Траг генерише остатке који не могу да напредују до системског кодирања, позивајући на задатак надомештања.

Маркс је траг сматрао недостатним, непотпуним јер теорије репрезентације никада не закључују. По његовом мишљењу, општи еквивалент, новац, одбацивши своју предметност, постао је нешто налик нумеричком систему. Ипак, Маркс нас је хеуристички вратио разумевању трагова. Фетишистички карактер робе и капут који говори језиком робе најпознатији су међу њима, јер само то ће преобразити квалитет детаља наших живота, изазвати nelaгоду у духу, у припреми за промену која не чека да вангардизам превазиђе колективни дух. Упркос свим вики-одредницама и твитовима који могу да створе системску интимност, у овом простору учења игре да бисте изгубили.

Ово је за мене важан разговор, па ћу опет себе цитирати, из нечега што сам недавно написала за један каталог књига:

Суштина догучавања књижевности лежи у томе да људе научише да читају, у најробуснијем смислу. Суштина догучавања филозофије као такве јесте да људе научише како

⁵ Упућује на: <http://www.joediebes.com/works/one20ne.html>.

да размишљају, оиџи у најробуснијем смислу. Учиџе их акџивизму машиџе и инџелекџа. Учиџе их како себе да свирају као инџструменти – с удаљености, а џовезани – чиџањем, размишљањем. Тек неколица (неочекивана радости за џрофесоре) џрихваџи да их џодучаваџе како да иџрају да би изџубили, а само џако можеџе да џрегајеџе хуманиџтичке науке. У чему је џу џубиџак? Желиџе ли да изџубиџе када иџраџе да бисте изџубили? Да ли је Сократ џо желео? Или родиџељ или учиџељ у џиџховима Putrāt shishyāt brajāyat? Али qui gagne perd – џу лекџију сам научила (мислим) од деконџрукџије. Mise-en-abyme, џворана оџледала, џобиџак у џубиџак у џобиџак у џубиџак – а џиџа оџиџаје.⁶

Да бисте тако играли, да бисте хуманизам хуманиџтичких наука преокренули у овим тешким временима, морате у потпуности да уроните у инџтимност самог хуманизма, а то не можете да заобиџете поларизовањем учења језика на Иџточној обали и моралне имаџинаџије Средњег запада.

Грамџи ће еџистемолоџизовати Маркса, позивајуџи на снажну политичку страст у колекџивитету класно освешћених радника. Ниче компликује ствари коментаром да је реални помак од трага до знака откривање арбитрарне системске детерминаџије – „цела историја [...] једног обичаја може тако да буде непрекидан знаковни ланац увек нових тумачења и подешавања, чији узроци не морају бити у меџусобној зависности; џтавиџе, под одређеним околностима могу само случајно да следе један за другим и да се смењују” (Ниче, 1993: 288–289). Другим речима, траг парадира као знак. Кант је систематизовао траг као неопходност за трансценденталном дедукџијом.⁷

Енциклопедиџски импулси светске књижевности спадају у ту системску традиџију, ту добру системску традиџију, у најбоље од оног џто сам називала „обуздавањем антериорног футура”. Нажалост, то такође служи – током дискуџије, можда ће ми неко од вас поставити питање – преправљању одређених врста историџских трагова, у интересу систематичности, а најзначајнији пример јесте случај реконструисања мапе Западне Азије, почетком прошлог века, и стварања одређене врсте света, једне еџизоде у непредвидљивости Византије, чији су најновији примери догађаји у Мазар-и-Шарифу. Када Тери Џоунс изјави да нисмо одговорни за њихова дела, ми компаратисти не можемо да га одбаџимо као нејасног фанатика који заборава не само „тобожње” него и чињеницу да је историја већа од појединачне добре воље. Колико год тврдили да је дошло до извесног нехијерархизованог колекџивитета језика и књижевности услед пораста имиграџије, колико год одређивали Месопотамију као извор књижевности, не можемо то да пониџтимо. Нема те количине кинеског културализма која може да пониџти кинеску апроприџију евротелеологије у Африџи.

Док пребројавамо жртве у бази Уједињених Нација у Мазар-и-Шарифу у априлу 2011, не смео да забораџимо да је Еленор Рузвелт извукла ствар кад се В. Е. Б. Ду Бојс усудио да напомене да Уједињене Нације понављају старе колонијалне обрасце моћи.

⁶ “Playing to Lose” у “Loss”, написано за годишњи каталог издавачке куће „Сигал Прес” (Колката, Индија).

⁷ Део о Марксу, Канту и Грамџију је из моје књиге која ускоро излази, *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*. Део о мултикултурној учионици такође је из ње.

Не можете да познајете цео свет. Правите одређене изборе, заузимајући империјалистички антиимперијалистички став, који Рејмонд Вилијамс вешто анализира као Блумсбери фракцију.

Они међу нама који заступају надомешћујући антисистемски став не смеју да се посматрају као „мрачњаци”. Ми смо оно што је Рабиндранат Тагор назвао „расипницима”, *bajey khorchey*. У једном Тагоровом делу које се бори са трансцендентализмом, хијастичким балансом као кад Шилер трансформише кантовску критику и репродуктивну хетеронормативност, постоје два трансгресивна момента због којих је то дело било нејасно обичном индијском читаоцу 1906.

Необјашњен, али изречен превод енглеске синтагме „компаративна књижевност” коју наводи на енглеском у свом есеју јесте *bishsho shahitto* – „светска књижевност”. Како он каже, без икаквог објашњења: „Замолили сте ме”, пише он на бенгалском, „да говорим о компаративној књижевности, али ја ћу је звати ’светска књижевност’.”

[Гледа у Дејвида] Вреди то размотрити. Вреди размотрити и раздаљину између опште атмосфере тог либералног хуманистичког есеја и трансгресивних момената – а) поновљене метафоре *bajey khoroch*, односно „расипничког трошења” и б) наговештаја јединствености, којом овде не могу да се бавим.

Тагор је у свему био на дистанци у односу на стил Шинпеја Готоа, на проблемима обележено паназијство с почетка прошлог века. Његов став је био космополитски и критички настројен према пуком национализму – и мислим да је Дејвид у праву када каже да светска књижевност може да се бори против пуког национализма – а тај став је комбиновао с љубављу према ономе што је видео као могућност хумане Индије. Стога је био озбиљно повезан с индијском националистичком поруком свету. Ипак, у погрешно преведеном називу светска књижевност, он теоретише о имагинативној креативној вези која путује преко граница нација као *bajey khoroch*, расипничко трошење, што је моћна метафора за оно што у имагинацији иде изнад, изван, испод и у недостатку пуког рационалног избора ка другости. Неизвесна интимност отворена према етичкој другости јесте „расипничка”.

Свет је у лошој форми због губитка нагласка на хуманистичким наукама. Тагорову поруку – да оно што се преноси није одмах профитабилно или процењиво, не доноси нам веће цифре, и тако даље, да добија „додатну вредност” у једном непјмљивом смислу и без гаранција – ту лекцију је тешко научити, у светлу воље за институционалном моћи, кроз управљање знањем. Тагорови примери полазе од отпора египатских дервиша, како их он назива – махдиста – према Британцима осамдесетих година деветнаестог века – он то назива „књижевним” због расипничког трошења њихових живота, што се може упоредити с Плесом духова народа Су против америчке коњице код Рањеног колена. Он дефинише ту световност изван, испод, изнад и у недостатку пуког рационалног избора, али и вербалног текста. То може да узме у обзир кантовски импулс да се могућност суда смести у естетско. У глобализацији, у којој су сви импулси суда, укључујући и „етичко ослобађање од пореза” владиних службеника, менаџерски, тај импулс вреди подрити и саботирати зарад световности у књижевном уместо да се обуздава антериорни футур – кад

се нешто (друго) буде догодило – дијагностиковањем и систематизовањем ставки да би се видело да ли одговарају нашој рубрици.

Зашто бисмо унедоглед цитирали Гетеа? Маестралног писца који је историјски несумњиво поткован оним империјалистичким антиимперијализмом који сам већ навела као Блумсбери фракцију. Маркс је друга прича. Ако останемо усредсређени на северноамерички контекст и кажемо: „Хеј, ово нема везе са светским тржиштем него са Северном Америком”, заборављамо да поставимо тај тип питања јер можемо да представимо себе као рашчупаног, расејаног „великог” професора, неспособног да замисли да смо ухваћени и заточени у језивој похлепи необузданог капитализма. То ме подсећа на све оне романтичне репортаже у националним медијима о аутентичности руралног америчког стила живота, фармерској филозофији Сједињених Држава, нашим дивним бакама и декама и њиховом животу који је био битно другачији од живота на који нас приморава неконтролисана похлепа, а ни један једини пут не спомињу субвенције. Те репортаже баш никада не говоре, рецимо, о томе како су се Бразил, Индија и Кина удружили у Канкунску групу да би покушали да се боре против субвенција, и никада не говоре о чињеници да је амерички агробизнис попрिште глобалног конфликта.

То је исто као да кажемо: „Хеј, причамо само како нама у Северној Америци иде добро.” Морамо да размислимо о томе док унедоглед настављамо да цитирамо осамнаести и деветнаести век и говоримо о отварању глобалне учионице и проучавамо неевропску давну прошлост.

Замишљај један глобално разнолик колективитет научника, професора који надомештају и обучавају друге да надомештају, епистемолошко извођење светске књижевности, те како он конструише свој предмет знања и како учи студенте да конструишу свој предмет знања. Другим речима, Дејвид нам је сасвим тачно предочио да заиста треба да укинемо ограничења старе школе компаративне књижевности и поноса националних књижевности, иако је веома тешко борити се против компаративне и националних књижевности кад се, у погледу буџета, оне тренутно баш и не забављају.

Мени се чини да такво конструисање предмета знања, у учионици у којој се предаје књижевност, мора да се надомести на неки начин, не само читањем старих добрих текстова, помоћу солидног нивоа језичких вештина, него покушајем да се стари добри текстови читају тако што их поништавамо, изводимо их из домена универзалног и удахњујемо им ону врсту јединствености коју Диџс покушава да удахне, као и Жене, Рембранту и Бетовену и Баху. Ако је то стварно за Северну Америку, хајде да нападнемо мејнстрим. Ово нису Културни ратови. Аритметичко помагање канона није једини задатак на списку. Време је да се сингуларизује, уместо да се провинцијализује, европски контекст компаративне књижевности, те да се понуди замена, једна слика Северне Америке у оквиру њених граница и њених глобалних учионица, што би нам дало нешто што се назива светском књижевношћу која конструише свој предмет на такав начин.

Дамрош: Мислим да би требало да кажем још неколико речи у одговор на ово, па ће бити доста питања за дискусију. Сасвим је сигурно да је Гајатрин рад толико

изванредно разнолик да не можете тачно да је представите тако што ћете једноставно цитирати неки пасус из њеног дела. Мислим да је то саставни део њеног геоевског аспекта, што ме је подсетило на оно што Екерман каже о Гетеу: „Он је дијамант који сваки пут кад га окренете покаже другачију фасету.” То се свакако односи и на Гајатри.

Слажем се да је Тагор изузетно занимљив. Управо сам ову недељу завршио сарадњом с пријатељима Теом Даном и Белалом Кадиром на уређивању приручника *The Routledge Companion to World Literature*, у ком се есеји о Гетеу и Тагору налазе у првом поглављу о темељним идејама. И опет, нисам чуо за Тагоров есеј кад сам био на постдипломским. Просто га није било у наставном плану и програму.

Веома ми се допада Гајатрин нагласак на јединствености, и мислим да је то интригантно за дебату „компаративна” против „светске”, јер кад се светска књижевност лоше осмисли и предаје, свет делује равно, као Томас Фридман кад му није дан, а Томас Фридман и кад му јесте дан може да доведе до поравнавања или поједностављивања, до претварања глобалног у кашу. То свакако не желимо. Занимљиво ми је то што светска књижевност, кад се добро осмисли и предаје, заправо на нов начин преобликује јединствено. Дobar део радова на овој конференцији, на пример, бави се једним писцем. Наши професори нису тако замишљали компаративну књижевност. Компаративна књижевност је личила на тањире моје мајке: мало црвене, мало беле и мало зелене, као да сваког дана једете италијанску заставу за вечеру. Зато вам је било потребно и нешто француско, и нешто немачко, и нешто енглеско, а можда и италијанско или руско. Ни палета текстова није била толико широка, чак ни у оквирима неколико фаворизованих књижевности. Кад сам писао тезу на Јејлу, половина свих дисертација у изради на том одсеку бавила се Хенријем Џејмсом или Балзаком, или обојицом. Као у оном ресторану код Монти Пајтоноваца где можете да добијете жабу на брескви или брескву на жаби; тако је некако било.

Али занимљиво је да је компаративна књижевност у то доба имала одређени проблем с јединственошћу, јер сте морали да спојите две или три ствари да бисте били компаратиста. Пре неколико година сам написао једну књигу о *Еју о Гилгамешу*. Та књига је о једном тексту као делу светске књижевности и разматра ланац сигнификација који кружи од Вавилона до Асирије, одакле га поново оживи викторијанско доба. У мојој књизи су два модерна јунака: први значајан ирачки археолог, Хормузд Расам, који је открио Асурбанипалову библиотеку и у њој кључну ризницу плоча, и одгонетач епа, Џорџ Смит, фасцинантан Британац из радничке класе који није похађао ни средњу школу, а камоли факултет. Док сам проучавао оптицај *Гилгамеша* у свету, могао сам детаљно да се позабавим питањима расе, класе, империјалне политике и јединствености једног уникатног књижевног дела и његове изванредне историје.

Такве студије можемо да користимо и за покушај интервенисања у сопственој култури, академски или изван тог оквира. Књига о Гилгамешу је потекла из очајања које сам осећао после 11. септембра, кад је било много уопштеног говора о „судару цивилизација”, у стилу Самјуела Хантингтона. Запитао сам се на чему бих могао да радим да покажем да ако се заиста вратите, постоји само једна заједничка

цивилизација западних и блискоисточних култура. „У реду”, решио сам, „широј публици је неопходна књига о *Еју о Гиліамешу*.” То није било у стилу старе школе компаративне књижевности него сам све испричао као авантуристичку причу, засновану на биографијама Расама и Смита, о развоју и оптицају епа. Открио сам вишеструку јединственост тог текста, јер он није само једно. Тај еп на Асурбанипаловом двору није био исто што и у Вавилону, постао је нешто сасвим треће кад су га ископали, и бива опет нешто четврто кад се данас врати на Блиски исток. Не могу да кажем да сам нарочито успешно интервенисао у дискурс Доналда Рамсфелда, али то је вероватно једина књига усредсређена на Неоасирско царство коју су приказали у *Entertainment Weekly*-ју, и надам се да су поједини читаоци учили културно-политичке лекције у тој авантуристичкој причи. Не знам, али морамо да пробамо.

И само да додам нешто о питању језика. Веома сам заинтересован за Гајатрину опаску о ограниченим могућностима за учење француског и немачког које је имала као студенткиња у Индији. Шпански је језик који ја нисам могао да учим у средњој школи у Њујорку. Сад кад помислите на то, готово је невероватно. Шпански се говорио на улици испред школе, Њујорк има једну од највећих градских хиспанофоних заједница на свету, и говорио се у мом кварту, свуда око мене. Али пошто сам похађао црквену школу која је тежила да пошаље своје ђаке на универзитете Лиге бршљана, могао сам да учим само француски, немачки и латински. Наравно, управо из та три језика сам морао да положим испите кад сам уписао постдипломске из компаративне.

Но, јесам учио шпански на постдипломским, и то због нечега што ће вам можда изгледати као најгора верзија површног става „хајде да убацимо мало нечег мултикултурног” на прегледном курсу из историје уметности за прву годину. Као што је било уобичајено раних седамдесетих, тај курс се бавио само западном уметношћу, од Грка преко Леонарда до апстрактног експресионизма. Но, мени је курс држао Артур Милер, доцент који се тек запослио, а стицајем околности је био Мезоамериканац. Нервирала га је евроцентричност курса, па је додао једну недељу о мезоамеричкој уметности, а за мене је то било невероватно занимљиво. Одлучио сам да напишем семинарски од десет страница о тајанственој статуи богиње Коатлику у Националном антрополошком музеју у граду Мексику. Открио сам књигу Мигела Леон-Портиље о астечкој мисли и култури (*Aztec Thought and Culture*), која цитира много поезије да би илустровала астечке идеје. Мислим да је то била просто невероватна поезија, чак и у енглеском преводу шпанских превода Леон-Портиље с оригинала на науатлу. За мене је то био до тада невиђен, нов свет. Дубоко ме је то дирнуло, па сам помислио: „Ако будем имао прилику, волео бих да учим овај језик.”

Четири године касније, на постдипломским студијама, сазнао сам да Одсек за антропологију нуди курс из науатла. Кад сам упитао Барта Ђаматија, координатора за постдипломске студије, да ли бих могао да пријавим тај курс као изборни, претио је да ће ме избацити кроз прозор, а тад смо се налазили на седмом спрату Бингам Хола. Од тога ми се мало завртело у глави, али морам да му одам признање што ме је ипак пустио да пријавим тај курс. Пријаве су се удвостручиле кад сам

се ја пријавио. И управо сам кроз учење тог језика схватио да морам да научим шпански, јер иначе нисам могао да проучавам науатл, пошто су многа издања и научне студије на шпанском. Тако сам почео да учим и шпански, и због тога данас могу да користим Сервантесов текст на шпанском кад предајем светску књижевност. Вратио се, дакле, један декласиран језик који је промакао радару моје приватне школе, преко науатла, захваљујући краткој изложености преведеној поезији на једном прегледном курсу.

Оваква искуства могу да се доживе у било ком тренутку. Ева, моје средње дете, променила је школу после осмог разреда да би ишла у средњу школу у којој може да учи јапански, а све због тога што је у трећем разреду била са школом на једној јапанској церемонији пијења чаја. И тако је учила јапански четири године у средњој школи и живела код породица у Јапану два лета. Никад не знате шта ће у неком пробудити целоживотно интересовање. Најважније је да не останете на нивоу површног познанства. Наши студенти открију нешто што их погоди и онда можете да их бодрите да у истраживању тога оду што даље. Мислим да је то прави морални императив за нас као професоре и научнике, да гурамо ту јединственост у једном глобално и политички освешћеном контексту.

Спивак: У ревидираном издању *Оријентализма*, Едвард Саид дискретно је написао да су покрети за националну независност показали да су подређени говорили, указујући на то да су буржоаске вође из више класе, попут Нехруа и Гандија, заправо биле подређене. То сам уочила пуким случајем јер сам имала прво издање *Оријентализма*, које ми је мој драги пријатељ и сарадник дао кад је изашло. Пошто нисам могла да га нађем у хаосу свог кабинета, купила сам други примерак. И видела сам да је то написао у поговору који је додао. Никад ми то није рекао јер је знао да се с тим нећу сложити и није ми посветио фусноту – идеја да је подређеност просто неевропска и колонизирана веома је лоша, као што видите и у синтагми Мајкла Харта и Антонија Негрија „подређена нација”, јер по Грамшијевој класичној дефиницији, која је још увек корисна у проучавању рељефне мапе која никако није поравната, подређене класе *de facto* нису конституисане у (националну) државу.

То што један млади северноамерички студент никад није чуо за Тагора, Дејвиде – и не мислим ништа лично – нема никакве везе с чињеницом да је тај песник и нобеловац нашироко познат. Поделићу с вама нешто што је мање познато јер мислим да је неопходно да бисмо регионализовали те националне личности које смештају заједно са – кога си споменуо? Тагора и кога још?

Дамрош: Гетеа.

Спивак: Ето, Гетеа. Дакле, Тагор је личност попут Гетеа, рекла сам, зар не, трансцендентализам, репродуктивна хетеронормативност, хијастички баланс попут оног кад Шилер поништи Кантову критику, и слично, а онда ту су и они трансгресивни моменти које индијски читаоци нису разумели. Сам Тагор то наводи, па мора и да објасни. Стога вас молим да њега не доживљавате као подређену фигуру због

тога што је стицајем околности писао на другом језику. Како је Амартија Сен недавно написао, на Западу Тагора виде као некаквог Халила Џубрана у женској одећи.

У једном раду представљеном у Бароди у фебруару, професор Е. Б. Рамакришнан предложио је да регионализујемо вишејезичне индијске књижевности, да не покушавамо унедоглед да тражимо један пример који ћемо превести на енглески и ставити га поред нечег другог. Уместо тога, замолио нас је да „регионализујемо”, како је сам рекао, те вишејезичне индијске књижевности у складу с контекстом и језиком да бисмо парадоксално повратили њихово индијство које је у најбољем случају теоријска геополитичка фикција попут „Европе”, заступајући можда став да компаративна књижевност, сва светска књижевност, треба да укључи нешто што се назива „индијско” као историјски знаковни систем који ваља пратити пост-теоријски уместо да га скицирамо овде само кроз глобални енглески. У Бароди сам покушала да пратим смерницу професора Рамакришнана кад је реч о изузетно великој личности Тагора. Краља сам из презентације коју сам држала три месеца пре тога у свом родном граду.

Представљајући Тагора у Колкати као помало несташног феминистичког иконокласта, прешла сам на своју тему освртом на Џајашри Рој Чодури, данас Џајашри Нат, школску другарицу из једне мале школе за девојчице у Колкати, која је после студирала на Браборну, малом женском факултету, на ком смо заједно похађале прве две године (1955–1957) основних студија. На факултету, она и ја бисмо сале за хармонијум и певале Тагорове песме или *Rabindra Sangeet* кад год би се указала прилика.⁸ Треба да кажем да су те песме саставни део репертоара који повремено изводе групе и институције у Западном Бенгалу и Бангладешу, па би сваку од њих одмах препознала читава средња класа. Тако смо *Bhora thak* певали на опроштајима, *Jibono jakhono* („Када живот”) на сахранама, *Nutan juger bhorey* („У освит новог доба”) на Дан независности, *Morubijoyer* („Освајање пустиње”) на 25. *boishakh*, Тагоров рођендан по индијском календару.

И мислим на концу, како сам рекла прошлог децембра, кад сам била позвана да слаavimo стопедесетогодишњицу Тагоровог рођења, у Колкати, „упркос свеколикој величанствености путање тог песника” – и веома би се изненадили што га на стопедесетогодишњицу његовог рођења, поред великих прослава у Јапану, и наравно у свим државама Индије, у Северној Америци тек откривају за потребе светске књижевности – „упркос свеколикој величанствености путање тог песника, за нас Тагор 'значи' пре свега ту интимност”, рекла сам субверзивно у свом родном граду, „у нашим девојачким душама, сада изграђеним у испитане животе. Он је увек веродостојније формулисао наша осећања”. То није био случај само с нама. Сећам се како ми је мајка рекла да је њена генерација на факултету одрасла уз *Shesher kobita*, једну кратку љубавну причу о одлучном крају једне тајне везе, где Тагор говори из перспективе песника једне млађе, бунтовне генерације. Рекла сам: „То је мој Тагор, који даје облик души жена из средње класе”, које се често грешком поистовећују са женама уопште. То није Тагор ког ћете читати кад га поредите са Гетеом, иако се и Гетеов допринос том пољу увелико препознаје.

⁸ Било је много говорника бенгалског у тој дворани у Ванкуверу. Споменула сам прве речи многих песама, почевши од *Bhora thak*.

Да бих показала колико тога се генерално интернализује у културној продукцији данас, хтела сам да прикажем неколико инсерата из филма *Sthaniya sambaad*, „Локалне вести”, Мојнака Бишаша. Али, схватате шта желим да кажем. Кад га регионализујете – да сам приказала инсерте, видели бисте како се појављују бенгалски елементи – то није стога што морате да знате бенгалски да бисте разумели Тагора. Да бисте га регионализовали, истакните његову јединственост уместо да га чувате као једну од оних личности за које декламујемо да би светска књижевност могла бити селективно световна. Заиста морате да размишљате о јединствености у оквиру колективитета и да геополитику томе супротставите. Не мислим само на отцепљење глобалне елите, нити на презервационисте који путују светом, о којима уопште нисмо говорили у контексту „света” што подржава неиспитани културализам метрополске мигрантске елите, него и на раднике у кол-центрима за које је Шехзад Надим написао: „Радници морају да буду у стању да прођу као Американци или Британци.”

Овде треба да напоменем да „јединственост” не подразумева нужно усредсређивање на један текст. Подразумева само да је оно што је јединствено у сваком тексту у исти мах и универзално. Морамо да трагамо за том -абилношћу. (Алудирам на одличну нову књигу Самјуела Вебера, *Benjamin's -abilities* [Бенјаминове -абилности], али без трансгресије претварања јединственог у универзално, те његовог смештања у образац. Вебер изванредно обавља тај задатак.)

То је друга страна. Имали смо обичај да кажемо за европско просветитељство, приступајући Адорну и Хоркхајмеру из постколонијалног угла, да је друга страна дијалектике просветитељства мрачна страна колонија. Тако Бенјамин говори о цивилизацији и њеној другој страни, варварству. Исто тако, друга страна оне световности, у Северној Америци која прихвата свет преко Гетеа, јесте у кол-центрима где, како је Надим написао, „радници морају да буду у стању да прођу као Американци или Британци и да остану прибрани кад се суоче с повремено расистичким малтретирањем од стране бесних муштерија. То им је просто у опису посла”. Стога је животодавни парадокс њиховог стања то што, како Надим пише, „убирају плодове корпоративне потраге за јефтином радном снагом док” – с друге стране – „такође носе терет”. „Они су”, пише он, „сајбер кулији који се пењу уз друштвену лествицу” (Nadeem, 2011: 2). Сад кад помислите на ту фигуру која пролази као Американац, унајмљивање страних радника, помислите и на поверавање посла унутрашњим извођачима и на супротно од онога што би био антоним „сајбер кулијима” у видеотичкој учионици. Замислите те две ствари заједно. То је једна од вежби коју бих вас замолила да урадите док своју машту припремате за надомештање импулса ка светској књижевности.

Дејвид и ја ћемо вероватно, да га цитирам, изаћи на ферку. Овај задатак нам је обома превише важан. И следећи пут ћемо вероватно рећи нешто друго. У Турској смо се опходили једно према другом с много поштовања и учтивости. Данас смо рекли да ћемо надомештати. Слажем се с њим, он се слаже са мном, било је мало узнемиравања на почетку његовог говора, али није то ништа, ми се волимо. Ово није крај разговора. Дођите поново, да видите како ћемо приступити једно другом. Хвала вам.

Питања

Прво питање: Много хвала обома. Разговор је био невероватан. Имам питање за Дејвида у вези са једним коментаром на крају уводне речи. Рекли сте да је изузетно важно да се супротставимо тржишту, па бих мало ја вама да се супротставим. Да ли говорите о вршењу притиска на тржиште или је то у неку руку подстицање тржишта? Можемо ли да разговарамо о разликама између то двоје, нарочито ако имамо на уму, рецимо, слање студената на програме размене или чињеницу да декани проширују понуду курсева из страних језика? Како да заправо говоримо о разликама у контексту светске књижевности између супротстављања тржишту и подстицања тржишта? Хвала вам.

Дамрош: То је веома незгодно питање о ком сваки састављач антологија несумњиво много размишља. Кад говорим о сопственом искуству, највише сам научио о тржишту док сам радио као доцент, кад смо један стари цимер са студија и ја осмислили друштвену игру „Права љубав”. Циљ је био да се стигне од „Првог састанка” скроз до „Смислене везе” и успут скупи више поена од противника. Та игра се баш и није могла играти, али концепт је био леп, и отишли смо на састанак с разним људима из великих компанија које праве игре. Тамо је ситуација иста као у индустрији уџбеника, па и гора. У тим компанијама, пандан директору набавке је заменик директора за маркетинг. Најзанимљивије је било кад смо разговарали са замеником директора у Милтон Бредлију. Имали смо среће што нас је примио једног петка после подне кад је био уморан и само је желео да размишља. Рекао нам је да често осећа да зна тачно шта његове муштерије желе, али да не може да продаје муштеријама него мора да продаје дистрибутерима. „Кад бих само могао да побијем своје дистрибутере”, рекао је с тужним осмехом на лицу, „онда бих стварно могао да продајем својим муштеријама!” Дакле, то је био један трговац који би откупио игру само под условом да може да се прода у три четвртине милиона примерака годишње – изузетно успешан у свом послу – и заробљеник у погледу властитог механизма дистрибуције.

Размишљао сам о том разговору кад сам почео да радим на антологији, јер је то слично. Као научници, продајемо својим муштеријама – студентима постдипломских или колегама који ће нас читати. Али као уредници уџбеника, продајемо дистрибутерима, наставном особљу које предаје тај курс. Нису они прави купци те књиге, они добију бесплатан примерак; они је одаберу за људе који је купују, за студенте. Дакле, вршење притиска на тржиште подразумева подстицање механизма дистрибуције. То значи да ми који састављамо антологије не можемо просто да уврстимо оно за шта из искуства верујемо да ће највише побудити интересовање студената основних студија, дела која ће волети и која ће их научити нечему о свету. Напротив, право питање је на шта можемо да подстакнемо наставно особље да предаје, да одреди за читање, а реч је о људима који су се неретко различито образовали, под окриљем старијих модела НАТО књижевности, те су често изван зоне комфора ако треба да раде нешто неуобичајено. Зато главне антологије књижевности ових дана садрже отприлике једну трећину незападних и две трећине западних дела.

Ту размеру је потпуно пореметило тржиште. Опет, боримо се против сто посто или деведесет пет посто удела западних дела, што је донедавно био однос, па ако смо сад дошли до шездесет шест посто удела западних дела, нешто смо постигли.

Рекао бих да може да се каже да вршење притиска на тржиште у неку руку сигурно и подстиче тржиште. Издавачи уџбеника сада морају да избацују нова издања која подразумевају сулуд темпо ревидирања због тржишта половних књига, а то је посебно питање и проблем за себе, што подстиче уврштавање нових текстова у нова издања. Не можете да нађете ново Дантеово дело које ће људи хтети да користе, али ако можете да им кажете: „Треба вам овај вијетнамски текст, који је стварно кул”, то подстиче тржиште за ново издање антологије док истовремено стимулише наставно особље да проба нешто ново. За мене је то ситуација „и/и” јер буди у издавачу вољу да укључи дела која желим у антологији. Када говорим о светској књижевности као делима у оптицају, можда је то предавање тржишту, али ја заправо стално вршим притисак јер у антологије убацујем оно што раније није било у оптицају. Зато мислим да ће то погурати тржиште против сопствених бесмислених принципа и према смисленијем отварању.

Друго питање: Здраво, моје питање је за Дејвида. Прво, не знам да ли разумем вашу дистинкцију између компаративне и светске књижевности. Чини ми се да сте говорили о томе како је оно што је некад било компаративна књижевност сада светска књижевност, па вас молим да ме исправите ако грешим. Моје друго питање има везе с вашим одговором на Гајатрино питање о етици студирања светске књижевности. Не знам да ли сте се заправо изборили с тим, па оно што желим да изнесем можда представља начин да вас приморам да одговорите на то питање, о ком многи од нас размишљају. Ко жели да студира светску књижевност, знате, те замишљене хиљаде студената које желе да студирају светску књижевност, ко су они, зашто у овом тренутку желе да студирају светску књижевност и какве књижевности желе да студирају? То ће нас можда вратити на питања политике и етике која је Гајатри истицала.

Дамрош: То је изузетно важно питање, као што смо обоје рекли, и хвала вам што сте ми пружили шансу да појасним. С времена на време, у области компаративне књижевности појави се неко ко империјалистички намеће своје поље интересовања и каже да та дисциплина мора да постане то; на пример, да компаративна књижевност мора да се замени преводилачким студијама. Преводилачке студије су дошле и веома су важне, али то није сва компаративна књижевност. Не бих желео да делује као да говорим „компаративна књижевност је сада светска књижевност”. Заправо мислим да је реч о динамичном односу у ком светска књижевност може да понуди нов оквир за компаративне студије. Компаративне студије су и даље кључни део онога што радимо. Мој одсек се још зове Компаративна књижевност. Мислим да треба да поштујемо историју тог термина, и заправо често радим компаративну анализу, а поређење различитих књижевности ће остати веома користан механизам у нашој дисциплини.

Такође, мислим да је између светске књижевности и националне књижевности дошло до обрта у стилу фигура/позадина због тога што, у одређеном смислу, светска књижевност претходи стварању многих националних књижевности, али у другом смислу, светска књижевност постоји само унутар националног простора читаоца. Дакле, светска књижевност је заправо функција националних система и тако мора да се доживљава. Национална књижевност, компаративна књижевност, светска књижевност постоје у динамичном односу и ниједна не може да упије друге две.

Кад је реч о етичком питању, морам да признам да сам ја структуралиста у процесу опоравка. Етички сам назадан због свог формалистичког образовања седамдесетих, иако је то донекле парадоксално обложено или подложено чињеницом да сам дете проповедника. Због тога имам снажна евангелистичка уверења, иако је евангелиста лишен етике попут Бенјаминовог марксизма, могло би се рећи, једног парадоксалног марксизма некога ко не верује у напредак. Али верујем да на неком дубоком нивоу јесте извесна врста етичког става када вршите притисак у циљу свеобухватнијег изучавања књижевности света, али то умногоме подразумева питања ко студира и зашто. Такође, морамо веома озбиљно да размислимо о отварању односа моћи између професора и студената, а део етичког питања јесте да се озбиљно схвате начини на које људи долазе да студирају компаративну и светску књижевност, као и врсте дијалога које могу да се јаве.

Треће питање: [Моје питање је] за обоје учених говорника овде. Самоостварење подразумева интроспекцију и способност разумевања смислене везе са Богом и људском врстом. Али, самоостварење такође подразумева да себе изградите у световним околностима. Како бисте дефинисали то самоостварење у контексту светске књижевности, посебно када желите да уђете у текст, у значење подтекста и интертекста?

Спивак: Самоостварење... да ја вас питам да ли бисте размислили о тој енглеској речи на онолико различитих језика колико можете да се сетите... Мислим, ви и ја смо у обавези да овде говоримо на енглеском. Не правим шаљиву опаску.

На крају своје књиге *Огметничке државе*, Дерида нуди један задатак и каже: покушајте да преведете на све језике света, с оне стране латинства, оно што мислите да је на вашем језику разлика између „разумног” и „рационалног”, што је немогућ захтев (Derida, 2007: 180). Али значај тог захтева јесте у томе што се те речи удружују са читавим пакетом који вам говори нешто унутар тог језика, односно природе тог језика.

Не знам како бих се с вама сложила да вам књижевност помаже у остварењу себе. С друге стране, могла бих да се сложим с вама тако што ћу рећи шта сам покушавала да кажем: да етички рефлекс значи ићи ка другом, а књижевност вас томе не учи, али она вам допушта да се за то припремите на следећи начин. Ако стекнете способност да испратите један текст, то је већ нека врста припреме у ономе што вам је потребно у овом нашем свету да не бисте били као Николас Кристоф,

небројене НВО и слично. Хане, кад си ме представљао, рекао си да сам радила нешто изванредно и утицала на побољшање живота људи, и веома сам изненађена на саму помисао да сам тако нешто радила. Тај импулс конкретно је нешто што бисмо морали мало да преиспитамо.

Па, ако тако размишљате о самоостварењу, верујем да бих се сложила с вама. Но, за мене, проблем је у томе што је то енглеска реч. Ви изгледате као да сте можда из Јужне Азије. Ако се вратите ономе што присталице хиндутве често цитирају: *Na vā arē jāyāyai kāmāya jāyā priyā bhavati/ātmanastu kāmāya jāyā priyā bhavati* итд. (да ваша супруга не постаје вољена зато што њу желите него зато што желите свој *ātman* – или обрнуто, *ātman* који вас испуњава као машину жеље – зато ваша супруга постаје вољена, и тако даље с многим важним именицама – супруг, знање...). Ако преведете *ātman* као Сопство, с великим „С”, нашли сте се у торби „самоостварења на енглеском”.

С друге стране, ако покушате да га пратите и схватите да је сродно с *atmos* и вероватно значи нешто попут покретне траке *significance*, не смислено, што допушта могућност смисла, па Бенјамин на крају „Преводиочевог задатка” може да говори о *reine Sprache* без смисла које превод чини могућим, добијете програм који је сасвим другачији од самоостварења. Зато бих остала заробљена том претпоставком јер бих се сетила многих различитих начина на које нам самоостварење може доћи с обзиром на богатство језика. Сетите се Африке и богатства њених језика, на пример.

Управо сам размишљала о оној реченици у којој Тагор говори о светској књижевности и компаративној књижевности – не, не о преводу – „Одговорност коју сте ми дали за дискусију на енглеском назвали сте 'компаративна књижевност'. Ја ћу је звати *bishsho shahitto* на бенгалском” (Tagore, 2001: 141; превод измењен). *Vishwa sahitya* (у санскритском облику) није светска књижевност, наравно, зато што је прецизно значење речи *sahitya*, као што знате, „колективитет”, док књижевност упућује на књиге. Где ћете онда наћи одговоре на оваква питања?

Зато сам и рекла да не треба да занемаримо интересе светске књижевности, јер самоостварење делује као добар циљ, ако проширите сопство тако да могу да се укључе различити језици света. Ако схватите да се „сопство” гради у језику – и то је самоостварење. Али хајде да га надоместимо бригама какве сам управо поделила с вама у овом дугом одговору. Књижевно подразумева расипничко трошење. Зато толико инсистирам на томе. То вас неће довести до системског кодирања и зато сам вам показала оне слике. Па ако нисте задовољни мојим одговором, нема проблема, можемо још да разговарамо.

Четврто питање: Зовем се Наташа. Студенткиња сам основних студија на програму светске књижевности на Универзитету Сајмон Фрејзер и приметила сам, нарочито током панел-дискусије за студенте основних студија коју је АСЛА први пут организовала ове године, да већина академских институција предаје веома различите теорије, наративе, прозу и поезију. Питам се да ли је могуће сместити у исту раван академске институције у Северној Америци, односно поставити исте услове за њих? Шта ви мислите о томе?

Дамрош: Велика ствар у вези с разноврсношћу система у Северној Америци јесте управо то што је далеко разноврснији него системи у већини земаља. А мислим посебно да су програми компаративне књижевности најбољи када су прилагођени интересима и могућностима институције, па ниједан програм не ради нити треба да ради оно што раде остали, и та разноликост је далеко боља него уједначавање. У исто време, верујем да су услови данас далеко више једнаки него раније, у том смислу што није толико изражена хегемонија неколицине програма, као што је некад био случај. Мислим да је то пожељно отварање, да то тако назовемо, пре него уједначавање програма и догађаја какав је овај сусрет који је организовала АСЛА. Не само да ових хиљаду и осамсто излагача одражава изванредну разноликост институција у Северној Америци, него вероватно овде имамо људе из четрдесет различитих земаља. То је нека врста изванредног отварања. Оно је управо супротно уједначавању, и реч је о отварању према далеко већој разноликости актера него што смо раније виђали, што је једна од најневероватнијих ствари које се данас дешавају.

Спивак: Она је говорила о финансирању и ономе што се предаје. Кад је реч о финансирању, наравно да знате да у овој земљи, у Канади, и у Сједињеним Државама, ситуације нису баш сличне, али у Сједињеним Државама, пошто имате приватне институције, државне институције, више школе и универзитете с различитим факултетима, међу којима су поједини водећи док други нису и тако даље, било би веома тешко разговарати о финансирању. Буџет Харварда је већи од буџета појединих земаља Трећег света...

Дамрош: То је било пре кризе...

Спивак: Да, да, чак и кад кризу узмемо у обзир. Знате, не расправљам се. Принстон је далеко мањи од Колумбије, а његов буџет је неким случајем већи. Тако да чак и међу великанима... Мислим да је одговор на ваше питање „не”, и драго ми је што сте га поставили, али треба да размотримо зашто је то питање немогуће. Знате, то је исто као што прича о „отварању” занемарује те детаље. А треба о њима да говоримо. Зато сам се сетила Марксове треће тезе, постоји разлика између професора и студената. Није реч о разлици у моћи, него сам ја слуга својих студената јер имам мало више искуства од њих. Они могу нечему да ме науче, али могу и ја њих нечему да научим. На пример, о питању финансирања.

Друга ствар би била предавати свуда исто градиво. Верујем да сте то питање поставили из најбоље намере, и драго ми је што сте га поставили. Али, ако седнете и размислите о томе, можда је боље да не предају сви исто, да бисте могли да одете у Аризону да научите нешто о Индијанцима и да бисте отишли у Мидлбери да порадите на језицима, тако да је мало разноврсности боље од униформисаности. То је добро питање и можемо још да поразговарамо о њему сад кад ми је јасно на шта сте конкретно мислили. Хвала вам.

ИЗВОРИ:

- Derrida, J. (1976). *O gramatologiji*. (Lj. Š. Premec, prev.). Sarajevo: Veselin Masleša.
- Derida, Ž. (2007). *Odmetničke države (Dva ogleda o umu)*. (I. Milenković, prev.). Beograd: Centar za medije i komunikacije.
- Friedrich, W. P. (1960). "On the Integrity of Our Planning". *The Teaching of World Literature*. (H. Block, ed.). Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Greene, T. et al. (1975). *Report on Professional Standards* (<http://www.umass.edu/complit/adanet/Greene.html>, 7. 10. 2011).
- Hirakawa, S. (1979). "Japanese Culture: Accommodation to Modern Times". *Yearbook of Comparative and General Literature* 28.
- Levin, H. et al. (1965). *Report on Professional Standards* (<http://www.umass.edu/complit/aclanet/Levin.html>, 7. 10. 2011).
- Nadeem, S. (2011). *Dead Ringers: How Outsourcing Is Changing the Way Indians Understand Themselves*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ниче, Ф. (1993). *С оне сѝране добра и зла. Генеалоѝја морала*. (Г. Ерњаковић, прев.). Београд: Српска књижевна задруга.
- Spivak, G. C. (1992). "Teaching for the Times". *Journal of the Midwestern Modern Language Association*, 25 (1).
- Spivak, G. C. (2003). *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Tagore, R. (2001). "World Literature". *Selected Writings on Literature and Language*. (S. Chakravorty, trans.). (S. Kumar Das, S. Chaudhuri, eds.). New Delhi: Oxford University Press.
- Weber, S. (2008). *Benjamins -abilities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

(С енїлескої ѝревела Аријана Лубурић Цвијановић)